

BARRIOS ROZÚA, Juan Manuel. *Alhambra romántica: los comienzos de la restauración arquitectónica en España.* Granada: Editorial Universidad de Granada, 2016. 456 pàgs. [17 x 24].

Actualment, ningú no dubta que el conjunt monumental de l'Alhambra és un dels béns culturals més destacats del patrimoni històric i artístic de l'Estat espanyol. No obstant això, va haver-hi una època en què els seus valors patrimonials comptaven poc, per no dir gens, i allò que en feia un element arquitectònic destacat era la seva funcionalitat com a residència reial –pràcticament sempre buida– i fortalesa militar. Entre un i altre període, emperò, hi hagué un moment de transició que fou literàriament descrit per l'escriptor americà Washington Irving a la seva obra *Contes de l'Alhambra*. D'aquí que l'autor del treball que ressenyem el defineixi, molt encertadament, com a l'Alhambra Romàntica. Temporalment, aquest s'inicia l'any 1814, just després de la parcial la voladura del conjunt per part les tropes franceses en retirada –actuació que feren de manera habitual arreu de la geografia espanyola–; i finalitza *grosso modo* entorn el 1851, quan l'escassa força militar que encara la guarnia marxà de manera definitiva i el barri popular que hostatjava des de finals del segle XV desaparegué. És, doncs, sobre aquest impàs històric que se centra el treball del doctor en història de l'art de la Universitat de Granada, Juan Manuel Barrios Rozúa; un dels millors especialistes en l'evolució històrica d'aquesta ciutat, com demostra de forma fefaent la seva extensa bibliografia sobre el tema.

L'obra, de fet, continua, recopila i condensa diversos dels seus estudis precedents, d'aquí la seva gran extensió amb més de 450 pàgines. Aquestes s'estructuren de la manera següent. Inicialment, trobem una petita introducció, on l'autor s'apropa al lector per exposar-li els seus objectius, amb la clara voluntat de millorar la comprensió de l'estudi. Immediatament després ens trobem amb set capítols molt diversos, tant en extensió com a contingut, cadascú dedicat a una temàtica diferent, però interiorment ordenats de manera cronològica. Dins del conjunt els dos primers apartats, centrat un en la gestió del conjunt i l'altre en el procés de restauració del palau àrab, són els que mereixen una lectura més atenta, atès que esdevenen el pal de paller a l'entorn del qual es basteix la resta del treball. El primer perquè documenta de manera sistemàtica com la gestió del conjunt monumental per part dels seus governadors, com hem dit encara era una fortalesa militar, és el veritable desllorigador per entendre les primeres passes de la restauració del conjunt, que s'aturava o avançava segons qui ocupava el càrrec. En concret, es destaca la meritòria tasca feta pel Francisco de Sales de la Serna, que fou governador en dues etapes diferents [1827-1835 i 1846-1854], qui esmerça grans esforços per conservar el monument i evitar el caos en la seva administració. Altres governadors, com Ignacio Montilla [1813-1827] o Pedro López Espila [1835-1836], no foren tan curosos i la seva administració es caracteritzà pel desordre i, fins i tot, la corrupció, la qual cosa de retop dugué a la creixent ruïna del conjunt. El

segon apartat, que és el més extens de l'obra, fa un repàs detallat de les intervencions dutes a terme al Palau Àrab i dels criteris amb què actuaren els diversos tècnics encarregats de la seva conservació/rehabilitació. La conclusió que extreu d'aquestes actuacions és majoritàriament negativa, malgrat que alguna escadussera i meritòria intervenció de consolidació. Bàsicament, perquè aquests tècnics foren incapaços d'afrontar les restauracions estructurals que el monument demandava de manera urgent, ja fos per incapacitat, desinterès o desídia; mentre malbarataven els escassos recursos existents fent actuacions ornamentals que, per més *inri*, comportaven la substitució d'elements originals d'època àrab per simples imitacions. Pel que fa a la resta de capítols aquests, en certa manera, són una recapitulació dels dos primers, atès que es torna a tractar dels mateix context històric, però fixant ara l'atenció en cadascun dels diversos elements arquitectònics que conformen el monument: l'alcassaba i les muralles, el palau de Carles V, el convent de Sant Francesc, el barri i els seus habitants, els passejos i el bosc. De tots, personalment, trobo que el més sorprenent i interessant és el sisè, on es posa l'èmfasi en el desaparegut barri que existí dins del monument fins a ben entrat el segle XIX i en la creixent arribada de visitants, sovint estrangers. Concretament, l'aparició d'aquests "turistes", com succeeix de forma habitual sempre que un monument esdevé un focus d'atracció, comportà tant aspectes negatius com positius. Per una banda dugueren a un augment de l'espoli i les destruccions, atès que els visitants extreien o compraven fragments i restes del període àrab com a record. I per l'altre foren els veritables dinamitzadors del procés de protecció del monument, ja que el seu creixent nombre i la divulgació que feren de la seva experiència a l'Alhambra incidiren de manera destacada perquè les autoritats, locals i nacionals, obrissin els ulls i s'adonessin del valor i importància del conjunt. Finalment, el llibre es clou amb unes breus conclusions, seguides d'uns llargs apèndixs formats per notes, cronologia de les intervencions, bibliografia i índexs topogràfics i onomàstics.

En definitiva, ens trobem davant d'una profunda revisió de tot allò que sabem sobre els inicis de la restauració de l'Alhambra, que espigola de manera sistemàtica tota la documentació existent, ja sigui arxivística o bibliogràfica, per oferir-nos una visió general, innovadora i detallada del procés de conversió del conjunt en un bé patrimonial.

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA
(Doctor en història)

Traducción de la reseña anterior:

Actualmente, nadie duda que el conjunto monumental de la Alhambra es uno de los bienes culturales más destacados del patrimonio histórico y artístico del Estado español. No obstante, en un tiempo anterior sus valores patrimoniales no se tuvieron demasiado en cuenta, por no decir nada, y lo que destacaba era su funcionalidad como residencia real – prácticamente siempre vacía- y fortaleza militar. Entre uno y otro periodo, hubo una etapa de transición que fue literalmente descrita por el escritor americano Washington Irving en su obra *Cuentos de la Alhambra*. De ahí que el autor del trabajo que se reseña lo defina, muy acertadamente, como la Alhambra Romántica. Temporalmente éste se inició en el año 1814, justo después de la parcial voladura del conjunto por parte de las tropas napoleónicas en retirada –actuación que hicieron de manera habitual alrededor de la geografía española-; y finaliza *grosso modo* alrededor de 1851, cuando desapareció la escasa fuerza militar que aún tenía y el barrio popular que hospedaba desde finales del siglo XV desapareció. Es, pues, sobre este cambio histórico que se centra el trabajo del doctor en historia del arte de la Universidad de Granada, Juan Manuel Barrios Rozúa; uno de los mejores especialistas en la evolución histórica de esta ciudad, como demuestra de forma fehaciente su extensa bibliografía sobre el tema.

La obra de hecho, continúa, recopila y condensa diversos estudios precedentes del autor, de ahí su gran extensión con más de 450 páginas. Éstas se estructuran del modo siguiente. Inicialmente, hallamos una pequeña introducción, donde el autor se aproxima al lector para exponerle sus objetivos, con la clara voluntad de mejorar la comprensión del estudio. Inmediatamente después nos hallamos con siete capítulos muy diversos, tanto en extensión como en contenido, cada uno dedicado a una temática distinta, pero interiormente ordenados de modo cronológico. Dentro del conjunto los dos primeros apartados, uno centrado en la gestión del conjunto y el otro en el proceso de restauración del palacio árabe, son los que merecen una lectura más atenta, dado que constituyen el eje en torno al cual se viste el resto del trabajo. El primero porque documenta de modo sistemático la gestión del conjunto monumental por parte de sus gobernantes, como hemos dicho aún era una fortaleza militar, es el punto inicial para entender los primeros pasos de la restauración del conjunto, que se paraba o avanzaba según quien ocupaba el cargo. En concreto, se destaca la meritoria tarea hecha por Francisco de Sales de la Serna, que fue gobernador en dos etapas distintas [1827-1835 i 1846-1854], quien invierte grandes esfuerzos por conservar el monumento y evitar el caos en su administración. Otros gobernantes, como Ignacio Montilla [1813-1827] o Pedro López Espila [1835-1836], no fueron tan cuidadosos y su administración se caracteriza por el desorden e incluso la corrupción, la cual cosa de rebote llevó a la creciente ruina del conjunto. El segundo apartado, que es el más extenso de la obra, consiste en un repaso detallado de las intervencions llevadas a cabo en el Palacio Árabe y los criterios con los cuales actuaron los diversos técnicos encargados de su

conservación/rehabilitación. La conclusión que extrae de estas actuaciones es mayoritariamente negativa, a pesar de alguna escasa y meritória intervención de consolidación. Básicamente, porque estos técnicos fueron incapaces de afrontar las restauraciones estructurales que el monumento pedía de un modo urgente, ya fuese por incapacidad, desinterés o desidia; mientras se derrochaban los escasos recursos existentes haciendo actuaciones ornamentales que, por más *inri*, comportaban la sustitución de elementos originales de época árabe por simples imitaciones. En cuanto al resto de capítulos estos, en cierto modo, consisten en una recapitulación de los dos primeros, dado que se vuelve a tratar del mismo contexto histórico, pero fijando ahora la atención en cada uno de los diversos elementos arquitectónicos que conforman el monumento: la alcazaba y las murallas, el palacio de Carlos V, el convento de San Francisco, el barrio y sus habitantes, los paseos y el bosque. De todos, personalmente, encuentro que el más sorprendente e interesante es el sexto, donde se pone el énfasis en el desaparecido barrio que existió en el interior del monumento hasta bien entrado el siglo XIX y en la creciente llegada de visitantes, a menudo extranjeros. Concretamente, la aparición de estos “turistas”, como sucede de forma habitual siempre que un monumento se convierte en un foco de atracción, comporta tanto aspectos negativos como positivos. Por un lado llevaron a un aumento del expolio y las destrucciones, dado que los visitantes extraían o compraban fragmentos y restos del periodo árabe como recuerdo. Y por otro fueron los verdaderos dinamizadores del proceso de protección del monumento, ya que su creciente nombre y la divulgación que se hizo de su experiencia en la Alhambra incidieron de modo destacado porque las autoridades, locales y nacionales, abriesen los ojos y se dieran cuenta del valor e importancia del conjunto. Finalmente, el libro se cierra con unas breves conclusiones, seguidas de unos largos apéndices formados por notas, cronología de las intervenciones, bibliografía e índices topográficos y onomásticos.

En definitiva, nos hallamos ante una profunda revisión de todo lo que sabemos sobre los inicios de la restauración de la Alhambra, que observa de manera sistemática toda una documentación existente, ya sea archivística o bibliográfica, para ofrecernos una visión general, innovadora y detallada del proceso de conversión del conjunto en un bien patrimonial.

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA
(Doctor en història)